Turkish Studies

Language and Literature

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 2077-2087

DOI: 10.29228/TurkishStudies.39853

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 21.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (18.12.2019)-Referee 2 (04.12.2019)- Referee 3 (10.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

GÖLGEDEN HAKİKATE: AZİZ MAHMÜD HÜDÂYÎ'DE İRFAN BİLİNCİ

*Kezban PAKSOY**

ÖZ

Sözlüklerde irfân sahibi kişi olarak açıklanan “ârif” kelimesi, “irfân ve ma’rifet” kavramları ile birlikte tasavvufun temel konularından olmanın yanında, bugün bilimsel çalışmalara da konu olmaktadır. Tasavvufun doğuşundan bu yana bu kavramlar pek çok mutasavvıf tarafından kendi mânevî tecrübelerine göre açıklanıp izâh edilmeye çalışılmış, tâliplere yol göstermek amaçlanmıştır. Tasavvufî eserlerde sıkça karşımıza çıkan bu kavramlara, tüm mutasavvıf şairlerin divânlarında da rastlanır. Mutasavvıf şâirler, şiirlerinde bu kavramlara yer vermişler ve kendi mânevî tecrübelerine göre nasıl irfân sahibi olunacağına, ârifin niteliklerine ve nihayet marifet mertebesine nasıl ulaşılacağına değinmişlerdir. 1541-1628 yılları arasında yaşamış olan Aziz Mahmûd Hüdâyî, döneminin mutasavvıf kimliğiyle öne çıkan isimlerindendir. Bayramiliğin bir kolu olan Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Aziz Mahmûd Hüdâyî yaşadığı dönemde sadece halk tarafından değil devlet erkânı tarafından da itibar edilen biri olmuştur. Arapça ve Türkçe yazılmış onlarca eseri vardır. Mutasavvıf kimliğinin yanında şâirlik yönü de olan Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin divân oluşturacak kadar çok şiiri vardır. Şiirlerini tasavvufî neşve ile yazan Aziz Mahmûd Hüdâyî, şiirlerinde tasavvufun hemen hemen her konusuna değinmiş, sıkça kullanılan tasavvufî terimleri izâh etmeye çalışmış ve bizlere hakikat yolunda aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Bu çalışmamızda Aziz Mahmûd Hüdâyî’nin divânında yer alan şiirlerinde ârif tipini nasıl izah ettiğini, bu kelimeye yüklediği anlamları; ârifin ulaştığı marifet makâmına erişmek için neler yapmak gerektiğini, bu makâmın niteliklerini; irfânî bilginin özelliklerini, ilim ve irfân mukayesesini tespiti çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Aziz Mahmûd Hüdâyî, ârif, irfân, ma’rifet

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, E-posta: kezbanpaksoy@gmail.com

SHADE TO TRUTH: ÂRÎF PERCEPTION IN AZÎZ MAHMÛD HÛDÂÎ'S POEMS

ABSTRACT

Mening of the word arif is have wisdom. As a sufism term *arif* and dealing with that *irfan* and *marifet* terms are main subjects of sufism, also today there are many studies on these subjects. Since sufism came up, these terms are tried to explain by sufis according to their spiritual experiences for their dervishes to cultivate them. These terms are often used sufism texts especially sufis' poems. Sufi poets use these terms tries to explain how become arif, arif's characteristics and how get marifet grade. Azîz Mahmûd Hüdâyî, who lived between 1541-1628, is one of reputable sufis. He is founding leader of Celvetiyye sect that is one branch of Bayramiyye sect. In his life, not only the people loved him but also state authority loved and made obesiance. He wrote many books in Turkish and Arabic. He is not only a sufi but also a poet. He has a divan. He wrote sufism poems. He touches upon almost all of subjects of sufism, tries to explain terms of sufism in his poems. He gives ys many information about sufism by his poems. In this study we try to point out how Azîz Mahmûd Hüdâyî explains arif, meanings of arif; what to do get marifet grade; the characteristics of arif, marifet grade and wisdom; also comparison of knowledge and wisdom.

STRUCTURED ABSTRACT

The word arif meaning is have wisdom. As a sufism term *arif* means who knows the God, has well perception and wisdom. Dealing with arif, *irfan* and *marifet* terms are main subjects of sufism. The term *irfan* meaning is wisdom and given by the God; the term *marifet* meaning is experiential and factual knowledge. In the historical process these terms are tried to explain by sufis according to their spiritual experiences, also today there are many studies on these subjects.

Azîz Mahmûd Hüdâyî is one of reputable sufis. He lived between 1541-1628. He is founding leader of Celvetiyye sect that is one branch of Bayramiyye sect. Not only the people but also state authority loved and made obesiance him. He wrote many books in Turkish and Arabic. He is not only a sufi but also a poet. He wrote sufism poems and he pointed out many subjects of sufism in his poems. He touches upon not only his sect's rules to teach his dervishes but also touches upon sufism subjects to explain them. In this way he called not only his dervishes but also the people. So we can find out his ideas about sufism in his poems. He tried to explain and teach sufism and his cult by poem. In this study we try to point out how Azîz Mahmûd Hüdâyî explains arif, meanings of arif; what to do get marifet grade; the characteristics of arif, marifet grade and wisdom; also comparison of knowledge and wisdom.

In his poems Azîz Mahmûd Hüdâyî touches upon meanings of arif; what to do get marifet grade; the characteristics of arif, marifet grade and wisdom; also comparison of knowledge and wisdom according to his spiritual experiences.

Azîz Mahmûd Hüdâyî gives his messages about the subject that we study on, in his poems. According to him the main condition of become arif is revolt from world blessing including ego and head for the God. Arif has well perception, strong intuition and high level of cognition; he is far from heedlessness and he perceives that he always stands in front of the God. His main characteristic is always chants the God's names. He is faithful in his way to the God. He wants to reach vahdet grade. In this way he views, hears and forge ahead by the God's commandment. Arif knows that everything happens by grace of the God even stepping-walking, hearing, viewing, etc. So he is always grateful for the God and praises the the God infinitely. Arif is the one who reached vahdet grade and he knows divine secrets of the God. He views the God in everything. He is always with the God even tough he is in people. But he always knows that he is one of ashes of the God. So he never leaves incumbency as ash. He always worships and prays the God. He never leaves worship to the God.

Azîz Mahmûd Hüdâyî also points out the subject of knowledge and wisdom. He says that knowledge is got by books but wisdom is not got by books. Wisdom is special intuitive knowledge that given by the God. So wisdom is well than knowledge. Arif has wisdom but he should know other knowledges. According to Azîz Mahmûd Hüdâyî knowledge and wisdom fount is Hz. Muhammed; so both arif and scholar should follow Hz. Muhammed.

According to Azîz Mahmûd Hüdâyî's poems we can describe *arif*, "the one who abandoned his soul, turned away from the blessing of the world and head for the God; has well perception, strong intuition and high level of cognition; perceives that he always stands in front of the God so always worships, prays and chants the God's names; knows that everything happens by grace of the God so grateful for the God and praises the God infinitely; knows divine secrets of the God; views the God in everything; who is always with the God even tough he is in people but always knows that "he is one of ashes of the the God" so he never leaves incumbency as "a ash"; far from heedlessness; faithful in his way to the God; and one who wants to reach vahdet grade to be with the God.

Keywords: Azîz Mahmûd Hüdâyî, ârif, wisdom, ma'rifet

"*ârif, irfân ve ma'fîret*" kavramları tasavvufî şiirde en çok karşımıza çıkan kavramlardır. Mutasavvıf şâirler din ve dünya görüşlerini, tarikat âdâb ve erkânını yâhut yaşadıkları mânevî tecrübeleri anlattıkları şiirlerinde bu kavramlar üzerinde sıkça durmuşlardır. Bu kavramları işlemek sûretiyle sâliklere *ârifin* ne demek olduğunu ya da nasıl *ârif* olunacağını izaha çalışmışlardır.

Sözlüklerde birbirine yakın ifadelerle açıklanan *ârif* kelimesi irfân sahibi anlamına gelir ve tasavvufî terim olarak anlamı, "Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi" (Cebecioğlu, 2004: 60) ve "Hakkın nefsinin müşâhede ettirdiği kimse" olarak açıklanır (Kâşânî, 2004: 363.).

Kendisi de bir tarikat büyüğü olan Rusçuklu Zarîfî Ömer Baba, *Istilahât-ı Meşâyih* adlı tasavvuf terimleri lügatçesinde "Ârif aña dirler ki nefsinin 'ârif olup ne şıfatla muttasıfdır bile" şeklinde açıkladığı *ârif*'in âlâmetlerini ise "Eşyâdan sebak almak kışşadan hisse almak kerem sehâ tevâzu' muhabbet-i cemâl nefsinin cehlden hâlâşa sa'y üzere olmak tâlîb-i kemâl icinâb-ı nokşâniyyet bilmedigin bilmek kâdr kıymet aîlamak şarrâf-ı dehr olmak sükût her kelâmı nesine alup sır eylemek" olarak sıralar (Koçoğlu, 2012: 1770.).

Mânâ Âleminin Üç Efendisi adlı eserinde Yûnus Emre'nin şiiirlerinde ârif figürünü inceleyen Ziya Avşar, “ârif’in ledün bilgisiyle donanmış kişi olduğunu bildirir ve tasavvufî metinlerde bahsedilen “âşık”ın da ârif mânâsında kullanıldığını söyler (Avşar, 2016: 200.).

Tasavvuf Tarihinde Arif Kavramı başlıklı makalesinde İsa Çelik ise tarihî süreç içerisinde bu kavramın anlam içeriğinin zenginleştiğini söyler ve ârifi kavramını “masiyetten uzak, ilahî zevk ve irfana sahip, marifet ehli, her haliyle ibadet üzere olan, zihni ve kalbi daima Allah ile meşgul, Hak’tan hiçbir zaman gafil olmayan, Allah Teâlâ’nın eşyadaki tecellilerine vâkıf olması sebebiyle Yüce Yaratıcının lütfunu ve kahrını hoş karşılayan ve Allah Teâlâ’nın ahlakı ile ahlaklanan kamil bir mümin demektir” şeklinde izâh eder (Çelik, 2004: 46).

Bayramîliğin bir kolu olan Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte doğum yılının 1541’den önce olmadığı düşünülmektedir. (Yılmaz, 2016: 16.). Hayatı boyunca sekiz padişah devrini idrak etmiş, Osmanlı orudusuyla birlikte seferlere katılmış, çeşitli makamlarda devlet görevi yapmış, irşâd görevini ifâ etmiş ve 1628 yılında vefât etmiştir (Yılmaz, 2016.) Arapça ve Türkçe onlarca eser vermiş olan Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin hayatı ve eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır (Yılmaz, 2016.). Biz de bu çalışmamızda Azîz Mahmûd Hüdâyî Divân’ında yer alan şiiirlerinde *ârif* tipi üzerinde durup onun bu kelimeye yüklediği anlamlardan yola çıkarak *ârifin* özelliklerini izaha çalışacağız.

Ey Hüdâyî dîde-i Hakk ile bak

Şerh eder tevhîd-i Hakk’ı her varak

Mekteb-i irfândan aldinsa sebak

Ko sivâyı matlab-ı a’lâyı gör (Yılmaz: 2016, 89.)

Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin kendine seslendiği bu mısralarda ilk tavsiyesi *dîde-i Hakk* ile bakıp yaratılmış olan her varlığı Allah’ın gözünden temâşâ etmektir. Bu temâşânın gâyesi ise yaratılmış olan her nesnenin üzerine şerh yapılmış bir varak gibi tevhîdi açıkladığını idrâk etmektir. Azîz Mahmûd Hüdâyî tevhîdi tevhîd-i Hakk ve tevhîd-i mahlûk olarak ikiye ayırmaktadır. Tevhîd-i Hakk yâhud tevhîd-i mutlakın kavranmasının yegâne şartı da Hakk nazarıyla bakmayı öğrenmektir. Hakk nazarıyla bakılan herşey kendini bu nazar sahibine ifşâ eden bir metin hâline gelirken bu nazarın gayrisıyla bakmakta ise her nesnenin sırrını öğrenmek için ayrı ayrı ihtisaslara ihtiyaç olduğu açıktır. Dolayısıyla ârif, Hakk nazarı sayesinde her nesnenin hakikatine nüfûz edip her nesnenin hakikatini bizzat o nesneden duyarken bu nimetten uzak kaldığında yani Hakk nazarıyla bakmayı kavrayamadığında ise her nesne bir meçhul kisvesine bürünerek bir soru ve sorun hâlinde karşımızda durur ve biz de ilmin delaletiyle her nesnenin bilgisini ayrı ayrı talim etmeye çalışırız ki âlimin tarzı olan bu yöntem ârifin bilgisi yanında çok emek sabır ve zaman isteyen bir yöntemdir.

Azîz Mahmûd Hüdâyî âlimin mektebi ile ârifin mektebini Hakk nazarıyla bakanlar ve mahlûk nazarıyla bakanlar olmak üzere, irfân mektebi ve ilim mektebi olarak ikiye ayırır. İrfân mektebinden ders talim edenler âleme ve mahlûka ilişkin bilgileri Hakk nazarıyla görüp idrâk ettikleri için şeylerin mâhiyetini çabuk aşarak hakikatin mâhiyetiyle temas ederler. İlim mektebinde talim edenler ise âlem bilgisinin uçsuz bucaksızlığı algısıyla hareket ettiklerinden hakikatin kendisiyle temas etmek yerine hakikatin dallarıyla temas ederek karşılarındaki aşılması gereken idrak hududunu aşamazlar. Azîz Mahmûd Hüdâyî’nin bu tavsiyeyi kendine vermesi hikmet üslûbuyla alakalı bir tutumdur. Bu üslûp da hatip olarak, anılan iyi veya kötü şeyleri kendisi yapıyormuş gibi bir tavır takınarak bir örnek model oluşturur ve muhatapları açıp gösterdiği kapıdan içeri girmeye teşvik eder.

Ârif ol âyîne-i insâna bak

Anda nûr-ı Hazret-i Rahmân’a bak (Yılmaz: 2016, 129.)

Allah'ın sıfatlarının tecellisi bu âlemdir. Zübde-i âlem olan insan bu tecellinin özü durumundadır. Azîz Mahmûd Hüdâyî de bu noktada ârif olanın zübde-i âlem olan insana baktığında her canlıya ayırd etmeksizin merhamet eden Allah'ın nûrunu göreceğini söyler. Ona göre irfânî bilginin özünde insanın rahmânî tarafını görmek esastır. İnsanın rahmânî tarafında görünen şey Hakk'ın nûrudur. Bu bakışta Hakk gözünden Hakk nûrunun temâşâsı gizlidir. Ancak bu nûru görmek için mutlak sûrette bir mümin olan ârifin ferâseti gereklidir. Zîrâ ârifin irfânla elde ettiği şey bu ferâsetin eseridir.

Sıdk ile gir yoluna Dildâr'ın
Bezl et o matlaba cümle varın
Ârif ol görme yüzün ağyârın
Gör cemâlini kadîmî Yâr'ın (Yılmaz: 2016, 147.)

Bu dörtlükte ise sâlik-i râh-ı hakikatin temel özelliklerinden olan sıdk üzerinde durulmuştur. Azîz Mahmûd Hüdâyî, sâlik girdiği bu yolda sıdk ile ilerlemeli ve âşık-ı sâdık olmalı ki sevgiliye ulaşabilsin, der. Cemâl-i mutlak olan sevgiliye ulaşmak için de kendi benliği de dâhil cümle varından vazgeçmesi gerekir. Ancak mâsivâdan geçip ağyârdan yüz çevirip mârifet makamına erince elest bezminde bir kez görüp âşık olduğu yâr-ı kadîm olan cemâl-i mutlaka vâsıl olabilir.

Sidre-i irfân-ı Hakk'ın muntehâsın bulmağa
Âlem-i vahdetde cevân et ki insânlık budur (Yılmaz: 2016, 95.)

İrfânî bilginin en üst noktasına ulaşmayı tavsiye ettiği bu beyitte Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin sâlik-i râh-ı hakikate tavsiyesi âlem-i vahdete ulaşmasıdır. Çünkü O'na göre *insânlık* mertebesine ancak böyle ulaşılabilir. Kişiyi *insân-ı kâmil* mertebesine eristirecek yol irfânî bilgiyle donanıp vahdet mertebesine varan yoldur. Kişi ancak bu yolda ilerlerse insân-ı kâmil olur. Sidre-i irfân terkibi ile Mîraç hadisesine telmihte bulunulmuştur. Zîrâ ârifin de seyr ü sülûk neticesinde ulaşmak istediği nokta, Hak ile tevhîd olma yani vahdet-i vücûda erme hâlidir.

Kamusu Kâdir-i mutlak işidir
Bu sırrı anlayan ârif kişidir
Neden göz görüben kulak işidir
Ayak yürür tutan eller nedendir (Yılmaz: 2016, 97.)

Azîz Mahmûd Hüdâyî bu mısralarında "Kulumu sevince gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum. Artık o benimle duyar, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür." hadis-i kudsîsine telmihte bulunmuştur. Aynı zamanda ârif kişinin görmesi duyması ve yürümesi emr-i İlâhî ile. Tarikatte el tutmak, yoldan nasîb almak ve irfâna tâlib olmak demektir.

Bir avuç hâkden insân edersin
Yine hem mazhar-ı irfân edersin
Nice lutf u nice ihsân edersin
Sana yâ Rab nice bin bin şükürler (Yılmaz: 2016, 110.)

Allah'a şükrettiği bu mısralarda Azîz Mahmûd Hüdâyî öncelikle insanın yaratılışını dile getirir. Toprakta yaratılan insan esfel-i mahlûkât iken Hakk'ın lutf u ihsânıyla irfânî bilgiyle

donanınca kemâl mertebesine erip eşref-i mahlûkât olur. Bu mertebeye eren âriflere İlâhî ikrâm da bol olur. Bu hâlin şükrü ise sonsuzdur.

Tâlib isen ger safâ-yı vahdete
Râgıb isen zevk-i bezm-i vuslata
Ârif ol aldanma nevm-i gaflete
Hâlik'ın in'âmına şükr edegör (Yılmaz: 2016, 115.)

Bu mısralarda Azîz Mahmûd Hüdâyî, sâlik-i râh-ı hakîkate seslenir ve gaflete düşme konusunda onu uyarır. Eğer vahdet mertebesine erip vuslat zevkini tatmak istiyorsan ârif olmalısın derken uyanık olmayı kastetmektedir. Yalnız bu uyanıklık manevî uyanıklıktır. Sözlük anlamı dalgınlık ve dikkatsizlik olan *gaflet*, tasavvufta kalbin Hak'tan gafil olması; nefsin arzularına uyup zamanı boşa geçirmesi gibi anlamlarda kullanılır (Uludağ: 1999: 197.). Mutasavvıflara göre gaflet derin bir uyku hâlidir. İşte bu noktada Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin tâliblere tavsiyeleri *uyanık* olmak, gaflet uykusundan uyanıp Allah'ı zikir ile meşgul olmak ve her an Allah'ın huzurunda olduklarını idrâk etmektir. Buradan hareketle yukarıdaki mısralarda ârif kelimesine yüklenen anlamlardan bazılarının, güçlü sezgi ve yüksek idrâk nimetlerine sahip kişi olduğu söylenebilir.

Kande buldun ahsen-i takvîmi sen
Kanden alır feyzi iş bu cân u ten
Zâhir iken Hak bu gafletler neden
Ârif isen aç gözün merdâne bak (Yılmaz: 2016, 136.)

Bilmeyenler matlabın a'lâsını
İhtiyâr eyler cihân gavgâsını
Nefsini bilen bilir Mevlâsını
Ârif isen aç gözün merdâne bak (Yılmaz: 2016, 137.)

Bu şiirinde ise ârifin, gaflet uykusundan uyanmış gönül gözü açık kişi olduğunu vurgular. Şiirde geçen *ahsen-i takvîn* ifadesi ile Hakk yolunda olan insan kastedilmektedir. Her işi ile her an zuhûr eden Hakk'ı gaflet uykusundan uyanıp gör ve idrâk et; ömrü boşa geçirme, demektir. “Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu” hadisinin hatırlatıldığı son dörtlükte ise geçici olan bu cihan kavgasını bırakıp hakîkatin tâlibi olmayı tavsiye eder. Tüm bunlar da ancak gaflet uykusundan uyanmış gönül gözü açık olan ârifin yapacağı işlerdir.

Bahr-ı irfânda yedi deryâ değil bir katrece
Kande kaldı ey Hüdâyî Nil ü Ceyhûn u Aras (Yılmaz: 2016, 126.)

İrfân büyük bir deniz olarak nitelediği bu beyitte dünyadaki denizlerin onun yanında bir damla bile olmadığını, kaldı ki büyük sayılan ırmakların hiç hükmünde olduğunu söyler. Burada vurgulanmak istenen *irfânın ilimden* üstünlüğüdür. Bu dünyada öğrenebileceğimiz ilimlerin yekûnu irfânî bilginin zerresi bile etmez. Çünkü onlar maddî ilimlerdir ve aslolan mânevî ilimdir. Maksud Allah'a ulaşmaksa sâlikin tutacağı yol mânevî yoldur.

Olcak sâlike inâyet-i Hak
Tîz olurmuş o vâsıl-ı mutlak

Ma'rifet mektebinden oku sebak

Cümleye aslolan inâyet imiş (Yılmaz: 2016, 127.)

İrfânî bilginin öneminin ifade edildiği bu dizelerde sâlikin vahdet yolunda gösterdiği gayretin yanında bir husus daha vurgulanır: *İnâyet-i Hak*. Tâlib bu yolda ne kadar gayretli ve sâdik olsa da onun menzile ulaşması Allah'ın lutf u ihsânıyla olur. Eğer o isterse tâlib ya da sâlik *vâsıl* olur. Ârif olan kişinin de herşeyin Allah'ın lutfuyla olduğunu bileceğini söyler.

Kâf u nûn iklimi ankâsın şikâr etse n'ola

Rûh-ı ârif şahbâz-ı Kâf-ı istiğnâ imiş (Yılmaz: 2016, 128.)

Kâf ve nûn "*kûn*" kelimesini oluşturan harflerdir. Kûn (ol) kelimesi de yaratılışı ifade eder. Allah yaratmayı dilediği şeye ol der ve o şey olur. (Bakara 117, Yasin 83) Kâf u nûn ikliminden kasıt ise yaratılmış olan ve yaratılmakta olan bütün âlemdir. Azîz Mahmûd Hüdâyî bu dizelerinde sen bu dünyanın ankasını avlasan ne olur ki bunun manevî âlemde hiçbir önemi yoktur, der. İkinci mısırda üzerinde durulması gereken kelime *istiğnâdır*. Sâlikin Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına tenezzül etmemesidir (Uludağ: 1999, 277). Ârif kişinin ruhunun işte bu istiğnâ dağının şahbâzı olduğunu söyler. Zîrâ istiğnâ dünyayı kalpten çıkarıp halk ile beraberken de Hak ile hemhâl olmaktır ve ârifin en önemli özelliklerinden biridir.

Olıcak bir kişide ilm ü irfân

Komaz ol sâhibin kim ede isyân

Yürü var Hâlik'a şükr eyle her ân

Gör ihsânını ol Hayy u Kadîm'in (Yılmaz: 2016, 149.)

Bu dörtlükte ise öncelikle ilmin ve irfânın önemi vurgulanmıştır. Allah'ın varlığını ve birliğini akıl ve gönülle idrâk eden kişinin isyâna düşmeyeceği bildirilir. Burada vurgulanan diğer bir kavram da *şükürdür*. Nimet vereni övmek anlamına gelen şükür, tasavvufta önemli bir kavramdır. Çünkü kişi bu yolla nimeti vereni bilir. Her şeyi yoktan var eden Allah'a her an şükretmeyi tavsiye eden Azîz Mahmûd Hüdâyî şükürün neticesinde vâsıl olunacak lutf u ihsânın büyüklüğünü dile getirmiştir. Bu lutfu da ancak ilk mısırda dile getirdiği gibi ilim ve irfân sahipleri *şükür* ile vâsıl olurlar.

Atvâra er envâra er

İrfâna er esrâra er

Kasd et Hüdâyî Yâr'e er

Ol mevlüd ayıdır gelen (Yılmaz: 2016, 180.)

Etvâr ile envârı yanyana kullanıldığı bu dörtlükte Azîz Mahmûd Hüdâyî varlıktaki *nûru* yani Hakk'ı gör, demektir. Manevî makamı yüksek irfân sâhibi kişilerin Allah'ın nûruna ve de sırlarına ereceğini bildirmektedir. Ayrıca kişinin kendisine mutlak sevgiliye ulaşmayı amaç edinmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere ancak ârifler sır ehli olup vahdete erebilirler.

Taalluk defterin dūr

Mâsivâyı dilden sūr

Hakk'ı anla bilegör

İlm ile irfân gelsin (Yılmaz: 2016, 181.)

Ârif olmanın temel şartının bir kez daha zikredildiği bu dörtlükte Azîz Mahmûd Hüdâyî gönülden Allah'tan gayrısını silmeyi ve dünyaya dâir hiçbir alâka bırakmamayı tavsiye eder. Bunun neticesinde Hakk'ı hakkıyla bildiğin zaman hem âlim hem ârif olursun der.

Ârif ol ey dil olagör kâmil

Ben diyen gâfil utanır yarın (Yılmaz: 2016, 182.)

Ârifliğin temel özelliklerinden olan nefsi terbiye ve benliğinden geçmenin vurgulandığı bu beyitte Azîz Mahmûd Hüdâyî önce gönlüne seslenir. Çünkü gönül Allah'ın makâmıdır, hem nazargâhı hem tecellîgâhıdır. “*Kâmil*” kelimesini burada bütün anlamlarıyla düşünmek gerekir: tam, noksansız eksiksiz; kemâle ermiş olgun; terbiyeli, görgülü; âlim, geniş bilgili. (Devellioğlu: 1999, 486). Ârifin gönlü mâsivâyâ dâir tozdan ve kirden arınmış noksansız, kemâle ermiş olgun bir gönül olmalı ve asıl ev sâhibi geldiğinde ona lâıyığıyla davranacak bilgi ve görgüye sahip olacak ki cemâl-i mutlak olan sevgili tahtına gelip yerleşsin. Buna engel olacak tek unsur da kişinin nefsidir. Bugün nefsine uyup *ben* diyen kişi, *yarın* (mahşer günü) Allah'ın huzurunda nefsine yenilip işlediği hatalardan doyalı utanacaktır. Bu durumu yaşamamak için de Azîz Mahmûd Hüdâyî gönlüne *ârif* ve *kâmil* ol diyerek seslenmektedir.

Tahkîk eder tasdikini

Îmâna ermek isteyen

Bulur hayât iklimini

İrfâna ermek isteyen (Yılmaz: 2016, 195.)

Bu dörtlükte ise kelime-i tevhîd ile tasdik ettiği imanını ibadet ve tefekkürle tahkîk eden kişinin manevî bir hayat iklimine erişeceğine ve bu iklimde irfân ehli olacağına işaret edilmiştir.

Zâhidlere uçmak gerek

Ârif Hakk'a uçmak gerek

Bir çeşmeden içmek gerek

İçenler ayılmaz ola (Yılmaz: 2016, 215.)

Zâhid ile ârifin tuttıkları yol he ne kadar aynı olsa da yolun sonunda varmak istedikleri menzil farklıdır. Zâhid cennete ulaşmak isterken ârif Hakk'ı, onun rıza ve muhabbetini diler. Hakk'a ulaşmanın yolu da ilâhî aşk şarabıyla sarhoş olmaktan geçer. İlâhî aşkla sarhoş olan ârifin gözündeki bu dünyanın bir önemi kalmadığı gibi cennet ya da cehennem de bir ehemmiyeti yoktur. Onun matlabı sadece Allah'tır.

Cânlar içinde cânân

Ma'den-i ilm ü irfân

Ceddim ü pîrim Sultân

Sensin yâ Resûlallah (Yılmaz: 2016, 216.)

Hiz. Peygamber'e *cânlar içinde cânân* şeklinde hitab ettiği bu dizelerde, ilim ve irfânın kaynağının da o olduğunu bildirir. Âlimlerin ve âriflerin de Hiz. Peygamber'e benzemeleri gerektiğini ifade etmiştir.

Sırr-ı vâsıl-ı Cânân olur

Cân mekteb-i irfân olur

Kalbin bahâristân olur

Ezhâr-ı zikrullâh ile (Yılmaz: 2016, 241.)

Azîz Mahmûd Hüdâyî bu dörtlükte irfanî bilginin bir başka şartı ve kalbi tasfiye yollarından biri olan zikir üzerinde durmaktadır. Zikir sadece Hakkın birtakım isimlerini belli bir sayı ve adet üzre teganni etmek olarak görmeyen şair, zikrin çok daha derin ve farklı bir yönüne işaret etmektedir. Zikir herşeyden önce bir çöl ve çoraklık olan kalbi bahar eyleyen bir feyizdir. Baharda çiçeklerin peyda olması gibi her zikrin ardından da gönülde fikirler açar. Ârifin zikri riyâkârın zikrinden farklıdır. Zikir riyâkârın gönlünü kuruturken ârifin gönlünü her demde yeni çiçekler açan bir bahar iklimine dönüştürür. Buradan anlaşılır ki ârifin fikir sermayesi zikir sermayesinden kinâyedir.

Nedir bir dâneden bunca senâbil

Bu sırrı bilmez illâ ehl-i irfân

Hayâl-i zille benzer fi'l-hakîka

Vücûdun âyinesinde hâl-i ekvân (Yılmaz: 2016, 303.)

Azîz Mahmûd Hüdâyî bu dizelerde ârifin varlığın yaratılış sırrını bilmesinin yanında bu sırrı kevnîyyâtta da okuyan kişi olması gerektiğini bildirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki şâir birden çoğun zuhur etmesini feyizli ancak aldatıcı bir hikmet içeren sır olarak görmektedir. Temelde birden bir zuhur eder. Birden çoğun zuhur etmesi, mahlûkun hayatıyetiyle alâkalı bir sırdır. Oysa hakikat nazarıyla bakıldığında varlığın durumu aynaya düşüp kaybolan bir sûretten farksızdır.

Mâsivâya bakma âşık ârif ol

Yâri istersen sakın ağyârdan (Tatçı-Yıldız: 2005, 168.)

Hak âşığı olan kişinin mâsivâdan yüz çevirip ârif olması gerektiğini, eğer sevgiliye ulaşmak istiyorsa ondan gayrısına meyletmemesi gerektiğini bildirmektedir.

Ârif ol ma'nî yüzüne bakagör

Hakk'ı Hakk ile şuhûd et ey gönül

Kim ne vermiş enfüs ü âfâka gör

Hakk'ı Hakk ile şuhûd et ey gönül (Tatçı-Yıldız: 2005, 254.)

Bu dizelerde de Azîz Mahmûd Hüdâyî âriflerin mânâ ehli olduğunu, zâhirde gördüklerinin bâtınından da haberdâr olduklarına işaret etmiş; her iki âlemde de Hakk'ı müşahade ettiklerini, seyir hâlinde olduklarını dile getirmiştir.

İsteyicek bir fakîri ol Ganî

Eyler esrâr-ı ma'ârif mahzeni

Bâtınım etdi hakâyık hirmeni

Zâhirâ gerçi bir ednâ dâneyin (Tatçı-Yıldız: 2005, 105.)

Mârifet makamına Allah'ın ihsân etmesiyle ulaşılacağını belirttiği bu dörtlükte ise önce Allah ile kul arasındaki ilişkinin durumunu belirtmiştir: Allah *Ganî*, kul ise *fakîr*dir. Her şeyin sahibi, zengin olan Allah dilerse fakîr olan kulunu irfânî sırlarla dolu bir mahzen eyler. Ancak bâtınını ilâhî hakikatlerle donattığı ârif kulu bilir ve unutmaz ki Allah'ın indinde ednâ bir kuldur. Manevî mertebesi ne olursa olsun kul olduğunu ve kulluk vazifelerini hiç unutmaz.

Tecellâ Rabbüne'l-Mennân

Lehû fî-küllî yevmin şân

Rumûzu eyleyen iz'ân

Ma'ârif ehli yâr ancak (Tatçı-Yıldız: 2005, 132.)

Allah'ın isimlerinden olan Mennân; ihsânı bol, istemeden veren demektir. O, her an zuhûr eden tecellîsi ile âşîkâr olandır. Bu dizelerde Azîz Mahmûd Hüdâyî, ilâhî remizleri ve tecellîyi de ancak ehl-i irfânın anlayabileceğini bildirmektedir. Şüphesiz bu idrâk de yine Allah'ın lütuf ve ihsânıyla olur.

Sülûk ehli safâya vâsıl olsa

Erip zevke murâdı hâsıl olsa

Ma'ârif cennetine dâhil olsa

Hayât bulup içre ayn-ı zülâlî (Tatçı-Yıldız: 2005, 204.)

Burada sülûk ehli ile sâlik-i râh-ı hakikat kasedilmektedir. *Sâlik*'in vâsıl olmayı murâd ettiği safâ ise vahdet mertebesi hallerindendir. Bu makâma erdiğinde murâdı hâsıl olur ve safâya erer. Vahdet mertebesinde yaşadığı ilâhî zevk ve ihsân edilen irfânî bilgi ile sâlik cennet sevdâsından ve cehennem korkusundan geçer. Hak ile bir olup gerçek hayata, hayy olma hâline erer.

Ârifin bir cenneti var âlem-i dünyâda kim

Âhiret cennâtına aslâ tehassür eyleme (Tatçı-Yıldız: 2005, 271.)

Ârif gaflet uykusundan uyanmış kişi olduğu için vaad edilen âhiret cennetini değil Hakk'ı ister. Bu hâl üzere yaşayan ârif için vâsıl olduğu mânevî mertebeden dolayı dünyâ hayatı dahi cennet olur.

Bu kâleb-i zulmânîde tahsîl ede gör nûr-ı zât

Ârif bu ma'nâyı bilir zulmetdedir âb-ı hayât (Tatçı-Yıldız: 2005, 273.)

Ârifler yaratılışın sırrını bilirler ve bu sırrı kendi yaratılışlarında görürler ve zulmânî nefsin arzu ve isteklerine uymayıp nûr-ı İlâhîyi idrâk ederler. Bu mânâyı bilen ârifler aslında bedende saklı olan hikmetleri ve nûr-ı İlâhîyi ebedî âleme açılan kapı olarak görürler.

Sonuç

Yukarıda izâh edilen beyitlerden de anlaşılacağı üzere Azîz Mahmûd Hüdâyî, tasavvufun ana konularından olan irfân, ârif ve ma'rîfet konularına kendi manevî bilgi ve tecrübelerine göre şiirlerinde yer vermiştir. O'na göre ârif olmanın ilk şartı kendi benliği de dâhil tüm dünya nimetlerinden yüz çevirip Hakk'a yönelmektir. Ârifler, sezgisi güçlü, idrâk seviyesi yüksek gaflet uykusundan uyanmış ve her an Allah'ın huzurunda olduğunu idrâk eden kişilerdir. Onların en önemli özellikleri sürekli Allah'ı zikrile meşgul olmaları ve girdikleri bu yolda sıdk ile yürümeleridir. Varmak istedikleri nokta ise vahdet makâmıdır. Bu yolda ilerleyen âriflerin görmesi duyması ve yürümesi emr-i İlâhî iledir. Ârifler de herşeyin Allah'ın lütfuyla olduğunu bilir. Bu İlâhî lütuf ve ihsanlara da şükürleri sonsuzdur.

Ârifler, Hakk'ı hakkıyla bilen Allah'ın sırlarına ermiş kişilerdir ve yaratılmış cümle varlıkta onu idrâk ederler. Onlar halk içindeyken bile Hakk ile hemhâl olan kişilerdir. Ancak manevî makamları ne olursa olsun kul olduklarını hiç unutmazlar, kulluk vazifelerini eksiksiz yerine getirirler. Onlar artık hem İlâhî sırlara vâkıf hem de cümle varlıkta *cemâlullâhî* temâşâ eden mânevî iklim sultânlarıdır.

İrfânı ilimden üstün tutan Azîz Mahmûd Hüdâyî, ilim ve irfânın kaynağının Hz. Peygamber olduğunu, âlimlerin ve âriflerin de Hz. Peygamber'in izinden gitmeleri gerektiğini bildirir.

KAYNAKÇA

- Avşar, Z. (2016). *Mânâ Âleminin Üç Efendisi*. Kayseri: İncir Yayıncılık.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Çelik, İ. (2004). "Tasavvuf Tarihinde Arif Kavramı." *Tasavvuf Dergisi*, 12: 25-52.
- Demirli, E. (Çev.) (2004). *Abdürrezzak Kaşânî Tasavvuf Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Gürel, Ş. (2002). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Yüce Meâli*. İstanbul: Sağlam Yayınları.
- Koçoğlu, T. (2012). "Rusçuklu Zarîfî Ömer Baba ve Manzum-Mensur Tasavvuf Terimleri Lûgatçesi: İstılahât-ı Meşâyih." *Turkish Studies*, Volume 7/3: 1751-1776.
- Tatçı, M. ve Yıldız, M. (2005). *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyât Tıpkıbasım ve Çeviri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Uludağ, S. (1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). "Ârif". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 3: 361-362.
- Yılmaz, K. (2016). *Azîz Mahmûd Hüdâyî Divan*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.